

Универзитет у Београду, Филозофски факултет –
Одељење за социологију, Београд

DOI 10.5937/kultura1651070B

УДК 316.774:316.454.52

316.774:640.43

316.774:004.738.5

оригиналан научни рад

КАФАНСКА И ИНТЕРНЕТСКА ДРУШТВЕНОСТ: УПОРЕЂИВАЊЕ

Сажетак: *Иако не представљају феномене исте врсте, поређење кафана као друштвене институције и интернета као технологије има социолошког значаја у контексту кафанологије. Таква компарација у овом раду обухватаће упоређивање кафанске и интернетске друштвености на темељу функција које теоретичари придају једном односно другом феномену. Основна хипотеза јесте да већина функција које се приписују кафани могу да се примене на интернет и обратно, што упућује на закључак да је у сржи друштвеног аспекта употребе интернета заправо пресликавање образаца друштвености из реалног у виртуелни простор. Следствено томе, кафанска и интернетска друштвеност нису супротстављени већ комплементарни концепти. Интернетска друштвеност заправо представља верзију 2.0 свог кафанског пандана, јер исходи из образаца друштвених односа својствених периоду модерности које глобална друштвена мрежа унапређује, сели у виртуелни простор и при том, како и свака нова појава, поставља и нове контроверзе и дилеме.*

Кључне речи: *кафанологија, кафана, интернет, друштвеност*

Увод

Од како средином последње деценије 20. века интернет постаје омасовљена глобална мрежа¹, појавила су се и схватања

---

¹ Иако се прапочети интернета везују за седамдесете године 20. века, неформалном годином његовог рођења сматра се 1995. година, када

по којима ова технологија за последицу има отуђење у реалном животу. Ако за тренутак напустимо академски дискурс и у духу свакодневног говора сажмемо такве страхове који се шире до размера моралне панике, онда се можемо послужити толико пута поновљеним тезама о „људима који само зуре у екране рачунара и мобилних телефона уместо да комуницирају лицем у лице”. Можемо и да одемо још један корак даље у овој елаборацији и, у духу теме нашег рада, цитирамо натпис с мајице која се својевремено продавала у Београду: „Гаси ,фејсбук’, ајмо на пиво”, као поруку која сугерише да је боље упражњавати непосредне интеракције (и) у кафани него „висити” на интернету.

Ипак, при оваквим површним проценама губи се из вида да је и кафана деценијама словила за „јазбину греха”, како сеоску крчму види Марбел А. Елиот, а због чега јој Стипе Шувар придаје тек епитет сурогата у односу на друге, мање порочне друштвене институције². Али, и упражњавање порока у кафани је вид својеврсног ескапизма од стварности. Угоститељски објекти би, из ове визуре, баш као интернет данас, такође представљали место где људи „само траће време уместо да оду негде и раде нешто корисно”.

Управо оваква једнострана визура осликава потребу да се у промишљању утицаја технологија попут интернета и друштвених институција, као што је кафана, заузме изнијансиран и, зашто да не, компаративан приступ. Јер, ако је друштвеност, аристотеловски речено, суштина човековог бића која опстаје кроз различите форме, од агора до „твитова”, очигледно је да ти разноврсни облици кроз које се испољавала у историји и садашњости њу, најједноставније речено, нису убили.

Стога, на страницама које следе покушаћемо да упоредимо кафанску и интернетску друштвеност на темељу функција које различити аутори придају једном односно другом феномену. За кафанолошке елаборације ослонићемо се на тезе социолога Драгољуба Б. Ђорђевића, Ивана Маркешиха и Милене Станојевић, а за интернет ће нам темељ бити

се приступ овој технологији омасовљује интегрисањем програма *Internet Explorer* у рачунарску оперативни систем *Windows 95* компаније „Мајкрософт” (Microsoft) (Ristić, D., Pavjančić Cizelj, A. i Marinković, D. Mapiranje društvene geografije interneta: značenja, materijalnost, moć, у: *Интернет и друштво*, приредили Тодоровић, Д, Петровић Д. и Прља Д. (2014), Београд: Српско социолошко друштво и Институт за упоредно право, Ниш: Филозофски факултет, стр. 26).

2 Ђорђевић, Д. Б. (2011) *Казуј крчмо Церимо: периферијска кафана и окол ње*, Београд: Службени гласник, Ниш: Машински факултет, стр. 41-42.

теоријски и емпиријски рад Далибора Петровића, који слoви за једног од пионира проучавања овог феномена у домаћој социолошкој заједници³.

Поређење интернетске и кафанске друштвености представљаће, надамо се, подстицај за сличне компаративне елаборације кафанологије у њеном актуелном, формативном периоду. Основна хипотеза јесте да већина функција које се приписују кафани могу да се примене на интернет и обратно, што упућује на закључак да је у сржи друштвеног аспекта употребе интернета заправо пресликавање образаца друштвености из реалног у виртуелни простор.

Мотивација, теоријски оквир и методологија

Све истакнутији захтеви за успостављањем кафанологије – својеврсног интердисциплинарног проучавања кафане као аналитичког поља достојног интересовања друштвених наука – у социологији би свакако обухватили кафану као друштвену институцију, њене функције и социјални значај. Иако је кафанологија још у зачетку, већ сад се може прогностирати да ће у поменутом идејном оквиру питање кафанске друштвености бити можда и кључна истраживачка тема. А за такво проучавање као најподеснији приступ чини се поређење кафанске и интернетске друштвености које због најмање четири начелне сличности изгледа сувисло:

Кафана и интернет су феномени модерног доба: Примери гостионица из старог века казују да су угоститељски објекти стари вероватно колико и људска цивилизација. С друге стране, до појаве кафана, механа, ханова и других сличних објеката на Балкану долази у доба турске владавине⁴. Ипак, тек с епохом модерности и просветитељства, кафана стиче предуслове да од пуког места за разбригу или ноћење намерника прерасте у значајну друштвену институцију. Неки од тих предуслова су успон градова услед индустријализације и урбанизације и разграничење слободног времена од радног и његово даље рашчлањивање на доколицу (функционално утрошено слободно време) и беспослицу (нефункционално)⁵. Шири значај кафане, због којег ће је Реј Олденбург

---

3 Stefanović, S. (2015) Internet i (ne)društvenost, *Sociologija*, Vol. LVII, br. 4, Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, str. 695.

4 Белингар, Б. и Мијатовић, Б. (2015) *Илустрована историја београдских кафана: од Турског хана до Аеро клуба*, Београд: Архипелаг, стр. 7

5 Bubonjić, M. Slobodno vrijeme digital natives generacije, у: *Интернет и друштво*, приредили Тодоровић, Д., Петровић, Д. и Прља, Д. (2014), Београд: Српско социолошко друштво и Институт за упоредно право, Ниш: Филозофски факултет, стр. 481-482.

(Ray Oldenburg) назвати „сјајним трећим местом” по важности за модерног човека, одмах иза породичне и јавне сфере⁶ огледа се у неколико аспеката о којима ће бити више речи у одељку о њеним функцијама.

Интернет је пак феномен својствен „другој фази модернизације” која и даље траје и у којој се овај процес ослобађа своје индустријске основе и под утицајем развоја информатичких технологија, друштвених ризика (екологија, тероризам итд.) и глобализације спроводи трансформацију ка индивидуализацији друштвеног живота. Тај период, у зависности од становишта, аутори као што је Бауман (Bauman) називају добом „флуидне модерности”, или као Бек (Beck) потребом да људи буду менаџери живота у друштву ризика, док Кастелс (Castells) говори о „умреженом друштву”⁷. Крајње песимистичко становиште изражава Кристофер Лаш (Christopher Lasch) – по њему, успон копметитивности у савременом друштву појачава страх индивидуе од пропадања услед чега се појединац окреће себи и бесконачном самоусавршавању што шири својеврсни нарцизам као начин живота⁸.

Мрежни облици друштвености: Битна социолошка одлика модерности је реформа људске друштвености од просторних ка мрежним облицима повезивања појединаца, која је започета транзицијом од датих (сродничких) ка изабраним (пријатељским) везама у модерном друштву⁹. То не значи да ове прве губе значај (јер и даље представљају јак извор психосоцијалне подршке и потврђивања друштвеног капитала) већ да појединци могу успешније сами да бирају и партиципирају у развијању пријатељстава, јер нису као у предмодерном периоду упућени искључиво на просторно блиске друштвене заједнице попут породице или суседства. Имајући то у виду, Далибор Петровић, позивајући се на емпиријска истраживања Грановетера (Marc Granovetter) и Велмана (Barry Wellman) износи потврду Кастелсове тезе о „умреженом индивидуализму” као обележју друштвености у позно доба модернизма¹⁰. У наставку ћемо показати да су и кафана и интернет деривати померања друштвености од сродничких ка мрежним односима и да заправо могу служити умрежавању људи на волунтаристичкој бази.

---

6 Oldenburg, R. (1997) *The Great Good Place*, New York: Marlowe & Company.

7 За детаљан преглед ових и сличних становишта видети: Petrović, D. (2013) *Društvenost u doba interneta*, Novi Sad: Akademska knjiga, str. 29-44.

8 Lasch, C. (1986) *Narcistička kultura*, Zagreb: Naprijed.

9 Petrović, D. nav. delo, str. 68.

10 Исто, стр. 57-58.

Демократски карактер: Драган Коковић примећује да су кафане, као јавна места, отворена за све и „не постављају лимите нити услове за улазак”¹¹. Демократичност кафане као друштвене институције, у дијахроној перспективи потврђују радови многих других аутора, међу којима је и историчарка Дубравка Стојановић¹². Исто важи и за интернет: не треба бити стручњак па увидети да је једини предуслов за приступ глобалној рачунарској мрежи и ширење најразличитијих идеја само поседовање адекватног хардвера и софтвера, а не било каквих националних, верских, расних, родних или других специфичности.

Изложеност предрасудама и негативном дискурсу: О овом аспекту већ је понешто речено у уводу рада а још више ћемо пажње посветити у закључку. Ипак, на овом месту треба казати да је овај аспект утолико сувислији ако се зна да је његово упориште у друштвеној теорији. Тако би у случају кафана претеча негативног дискурса могла да буду схватања урбане социологије у духу Чикашке школе, док би корене „интернет песимизма” требало тражити како у класичном марксистичком схватању о отуђењу, тако и новијим промишљањима модерности.

Напослетку, реч-две о методологији. У делу Драгољуба Б. Ђорђевића, утемељивача кафанологије, Ђокица Јовановић запажа, уз утицаје социологије разумевања Макса Вебера (Max Weber) и метода „савремених социолошких усмерења” попут интерпретативне социологије као и социологије културе и свакодневног живота, одсудно присуство „социолошке имагинације”¹³. Тим концептом Рајта Милса (Wright Mills) и ми ћемо се доминантно руководити. Јер, као социолошко поље проучавања које – с неправедним закашњењем – тек сада постаје релевантан предмет истраживачке пажње, кафанологија тек треба да примени постојећи теоријски и методолошки апарат друштвених наука. С друге стране, природа овог рада допушта маневарски простор за доношење закључака на основу постојећих стручних увида у материју. На крају крајева, на управо таквој примени социолошке имагинације почива сва постојећа социолошка теорија.

---

11 Коковић, Д. Ходочашће у свеједност (предговор), у: *Казуј крчмо Цери-мо: периферијска кафана и окол ње*, Ђорђевић, Д. Б. (2011), Београд: Службени гласник, Ниш: Машински факултет, стр. 17.

12 Стојановић, Д. (2008) *Калдрма и асфалт: урбанизација и европеизација Београда 1890-1914*, Београд: Удружење за друштвену историју, стр. 265-277.

13 Јовановић, Ђ. Кафански пенџер застакљен социолошким оканцима (поговор), у: *Кафанолошки астал / Карирани столњак*, Ђорђевић, Д. Б. и Буквић, Д. (2014), Нови Сад: Прометеј, Ниш: Машински факултет, стр. 118.

Функционално прожимање кафана и интернета

Основна претпоставка предстојеће анализе гласи: функционално гледано, кафана и интернет имају више сличности него разлика јер већина функција које се приписују кафани може да се примени на интернет и обратно. Иако је реч о појавама које нису исте врсте, будући да је интернет преваходно технологија која при том спаја виртуелни и реални простор, док кафана представља друштвену институцију чија је преваходна ниша реалан, опипљив и опажајући друштвени простор, поређењем њихових функција може се уочити да и једно и друго на приближно исте начине задовољавају људску потребу за друштвеношћу. Како бисмо конкретизовали овај хипотетички оквир, почнимо од основних теоријских концепата.

Друштвеност односно социјабилност, према Мирјани Тодоровић, јесте једна од суштинских особина генеричке природе човека и представља његово својство да се „удружује и сарађује с другим људима, да заједно с другим појединцима ступа у друштвене и културне процесе”¹⁴. Задовољење друштвености чини човека људским природним бићем а испољава се у „љубави, пријатељству, дружењу, потреби за самопотврђивањем, заједничком раду, стварању материјалних и духовних вредности”¹⁵.

Продубљујући овај концепт кроз кафанолошки приступ, хрватски социолог Иван Маркешић изводи три нивоа друштвености својствених кафани¹⁶:

1. Нормирана друштвеност – чији је актер јавна власт (општинска, градска, покрајинска, државна) која правним актима регулише рад посредством одредби о класификацији угоститељских објеката зарад одређења пореске стопе, дужине радног времена и правила за поштовање јавног реда и мира;
2. Формална (организована) друштвеност – овај ниво чини угоститељска струка окупљена у удружења која интерно регулишу еснафске прописе и правила;
3. Неформална друштвеност – коју чине гости, показујући свој урбани/рурални, културни, национални, религијски

---

14 Todorović, M. Društenost, u: *Sociološki rečnik*, priredili Mimica, A. i Bogdanović, M. (2007), Beograd: Zavod za udžbenike, str. 90

15 Исто, стр. 91

16 Маркешић, И. Што је кафана и зашто толико приче о њој? (предговор), у: *Кафанолошки астал / Карирани столњак*, Ђорђевић, Д. Б. и Буквић, Д. (2014), Нови Сад: Прометеј, Ниш: Машински факултет, стр. 21-24.

и лични идентитет кројећи уједно и идентитет кафане у којој седе

Већ летимичан поглед говори да се ова три нивоа могу применити и на интернет. Јер, и глобална рачунарска мрежа с аспекта нормиране друштвености јесте одређена државним и међународним прописима, конвенцијама и правним акцима попут закона о ауторским правима, сузбијању пиратерије, сајбер-криминала... Ту је и сегмент државног ограничења приступа сајтовима који се опажају као противни уставном поретку – уз, разуме се, могућности злоупотребе истовременим сузбијањем слободе изражавања и информисања. Али, и ова дилема, као што ћемо касније видети, наликује настојањима појединих земаља да у претходним вековима на сличан начин ограниче рад кафана. На нивоу формалне друштвености, интернет уређују армије администратора и веб-мастера различитих презентација, друштвених мрежа или форума одређујући шта је дозвољено при остављању коментара, порука или постављању аудиовизуелних и текстуалних садржаја. Најзад, битно својство интернета јесте то што он представља интерактивну технологију, коју умногоме детерминишу њени корисници. Они својим политичким становиштем, стручним, родно-старосним карактеристикама и многим другим социјалним обележјима уједно стварају и профил (идентитет) презентације којој приступају.

Но, сличности кафане и интернета су још очигледније кад се спази функционални аспект ова два феномена. Тако Драгољуб Б. Ђорђевић истиче полифункционалност кафане¹⁷, која иде у најразноврснијим правцима. На њену основну делатност пружања угоститељских услуга (точење алкохолног и безалкохолног пића, исхрана и смештај), он надовезује и функције места за забаву, дружење, уговарање послова, размену мишљења, али и седишта политичких странака. Ђорђевић даље наводи да је кафана такође била средиште културе, балова, позоришних представа, културно-уметничких дружина, спортских друштава, читања првих новина и промоција књига. Поврх свега, некада је, бележи он, имала и функције које су јој временом преузеле друге установе и институције, попут паркиралишта за запреге, склапања бракава кроз проводацисање, првобитних јавних читаоница и др.

Ово становиште обухвата кафану као друштвену институцију у својој свремености и полифункционалности и из њега се виде разноврсни аспекти с којих кафанологија

---

17 Ђорђевић, Д. Б. (2011) *Казуј крчмо Церимо: периферијска кафана и окол ње*, Београд: Службени гласник, Ниш: Машински факултет, стр. 43-44.

може прићи свом главном феномену. На нужност да се то учини интердисциплинарним приступом указује и Љубинко Пушић, називајући кафану посебном врстом институције која има „онолико значења колико има оних који покушавају да објасне њено постојање”¹⁸. Овај аутор тако примећује да ће историчар видети бар три њене основне функције – економску, еманципаторску и политичку – док ће јој социолог придодати „друштвену, културну, доколичарску и информативну димензију (...) а наћи ће се места и за улогу ‚порочне’ институције”¹⁹.

На сличан начин, усмеравајући социолошки рефлектор на актуелну епоху – дакле, ону у којој се јавља и интернет – Милена Станојевић изводи типологију функција савремене кафане на примеру разматрања Дубравке Стојановић о историјском развоју ових објеката у Београду²⁰. Те функције су:

1. Еманципаторска – оличена у кафани као првој институцији релативно слободне размене мишљења, отвореног политичког резонувања, касније и организовања али и у бројним значајним догађајима који су се у Београду најпре дешавали управо на оваквим местима, међу којима су прва сијалица, опера, телефон, сајам књига, филмска пројекција, билијарски сто, читалишта, балови, опера...;

2. Културна – у смислу утицаја кафане на развој нематеријалних творевина културе, превасходно уметности, књижевности, музике и сликарства; у том смислу, као што су у београдским кафанама настајала многа уметничка дела, слично је било и у оваквим локалима у западној Европи, где су још од 17. века ницали први књижевни форуми и филозофски и научни часописи, а чак је и у Лајпцигу ансамбл који је предводио Јохан Себастијан Бах давао редовне концерте петком од 18 до 20 часова;

3. Друштвена – кафана као место друштвених односа; хронолошки најзначајнија функција. Односи се не само на склапање бракова, кумстава и пријатељстава, већ и на то што, како пише Милена Станојевић, „кафана задржава сегменте традиционалних образаца друштвених односа кроз читав 20. век, па и данас” при чему се подразумева присност, непосредност и спонтаност не само међу

---

18 Пушић, Љ. О једном посебном читању друштвене стварности, у: *Кафанологија*, приредио Ђорђевић, Д. Б. (2012), Београд: Службени гласник, стр. 590.

19 Исто.

20 Станојевић, М. (2010) Институција кафане у Србији и развој модерног друштва: функције кафане, *Теме*, Vol. XXXIV, бр. 3, Ниш: Универзитет у Нишу, стр. 822-837.

познаницима већ и између особља и гостију. У том смислу, савремени друштвени антипод кафани били би ресторани брзе хране у којима је успостављање присних односа практично немогуће. Њих Милена Станојевић описује као феномене својствене „касној модерности” и позива се на Ритцера (George Ritzer) који под утицајем Вебера опажа ланац „Мекдоналдсових” (McDonald’s) ресторана као пример све изразитије рационализације и бирократизације савременог друштва. Ритцер у том смислу као један од главних дехуманизијућих аспеката овог планетарно присутног ланца ресторана наводи свођење међуљудског контакта на најмању могућу меру. У таквим околностима, развијање присних односа између радника и муштерија готово да је немогуће, чему додатно доприносе обуке за запослене уз поступно, прописано, ограничено а донекле и роботизовано опхођење с клијентима²¹;

4. Доколичарска – кафана као место доколице. Ако се послужимо Веберовим одређењем да је процес рационализације – односно подвргавања свих људских активности у свим областима друштвеног живота категоријама циљева и средстава за постизање циљева – специфично обележје модерног друштва, онда „нерационално” трошење времена у кафани с тог гледишта не би спадало у такво поимање циљнорационалног делања. Стога, закључује ауторка, доколичарска и друштвена функција кафане рефлектују њене премодерне карактеристике;

5. Економска – кафана као место трговинских и пословних односа; ова функција односи се не само на некадашњи значај угоститељске делатности која је у сиромашном друштву доминантне преиндустријске привреде била најлакши начин зараде на прелазу из 19. у 20. век, како пише Дубравка Стојановић, већ и на то што су поједине кафане служиле као брзе производа, услуга и радне снаге;

6. Информативна – кафана као извориште информација; за нашу тему, овде је релевантно запажање Милене Станојевић да је кафана у модерном друштву обављала функцију коју је данас преузео интернет. И као што се у процесу модернизације друштва кафана дуго борила за

---

21 На сличан начин, Ђорђевић ресторане брзе хране види као један од четири противника кафане, при чему су остала три телевизија, кладонице и кафићи (Ђорђевић, Д. Б, нав. дело, стр. 49). За нашу тему, релевантно је запазити да он не супротставља интернет као једног од непријатеља али међу факторима који у случају кладонице чине супарништво кафани наводи и постојање интернета у таквим „храмовима среће” (Исто).

институционализацију слободе мисли, размене мишљења, јавне критике и политичког организовања, већина тих функција с развојем информационе технологије постале су својство глобалне рачунарске мреже;

7. Политичка – кафане као место политичког живота; на примеру Србије, ауторка наводи бројне значајне догађаје из политичке историје који су се одигравали у кафанама попут оснивања странака, одржавања скупштина, потписивања примирја, ковања завера и атентата...

Овим функцијама, Милена Станојевић придодaje и наличје кафанског живота. Оно је оличено у поимању кафане као нехигијенске институције пуне буке и галаме, свађа и размирица, али и у пороцима који се везују за ову институцију (прекомерна употреба алкохола, коцкање, проституција). Обухватањем и овог аспекта, ауторка успева у својој намери да прикаже кафану као важну социолошку чињеницу и друштвену институцију.

Међу побројаним функцијама, већ овлашно се могу уочити оне које су примењиве и на интернет. Тако глобална рачунарска мрежа може имати делимично еманципаторску улогу, онако како је дефинише Милена Станојевић, и то у области слободне размене мишљења па и политичког организовања (па самим тим и политичку функцију), чак до те мере да постоје схватања о прекомерној „онлајн” слободи. Даље, интернет свакако има економску функцију, ако се има у виду да великом броју појединаца служи као канал за налажење послова или зараду, а ни културна није занемарљива, имајући на уму многе ствараоце који посредством „јутјуба” и друштвених мрежа представљају своје стваралаштво. Дабоме, доколичарска и информативна функција уочљиве су при сваком погледу на појединца који на свом паметном мобилном телефону игра игрице или чита вести, а сајтови попут оних за „онлајн” коцкање али и презентације које пружају услуге подложне законском санкционисању или отворено афирмишу кривична дела (проституција, педофилија, заговарање противуставних идеја и делања) упућују на то да је наличје интернета вероватно много мрачније од тамне стране кафане.

Ипак, друштвена димензија – социологу најзанимљивија – захтева даљу елаборацију. Милена Станојевић имплицитно указује на један занимљив моменат у вези с кафаном: она јесте негде отприлике од 19. века стекла епитет својеврне ковнице модерности, али као да је у 21. столећу конзервирала оне исте облике друштвености које је афирмисала у минулој епохи. Разматрајући будућност кафане, Ђорђевић

примећује да ће она преживети под условом да се мења и саобрази своје постојање савременим друштвеним условима уз трку с такмацима попут ресторана брзе хране, кладоница, телевизије и кафића; у супротном, неће бити ни прва ни последња друштвена институција која ће се изродити, постојати а затим и нестати²². Ипак, он оцењује да је социолошки „неодржив страх да је кафани дошао судњи час – он још није на видуку – њему још није време” али и да се ова институција „не сме униформисати и загубити дух личног општења”²³.

Да бисмо осликали могући одговор на питање како то да кафана и даље некако опстаје у доба интернета, прибећи ћемо још једном цитату. Овај пут, речи које наводимо долазе из угоститељске сфере. „Кафана је интернет, размена информација, умрежавање”, рекао је својевремено чувени новосадски кафеџија Ђорђе Станисављевић (1937-2013), познат под надимком Бата Пежо²⁴. Да ли заиста треба ова два феномена супротстављати један другом, или су они сродни и у суштини једнаки? Одговор који овде заговарамо гласи: друштвеност интернета заправо је комплементарна с кафанском друштвеношћу јер исходи из образаца друштвених односа својствених периоду модерности које глобална друштвена мрежа унапређује, сели у виртуелни простор и при том, како и свака нова појава, поставља и нове контроверзе и дилеме.

Ту комплементарност, у којој интернетска друштвеност заправо представља „верзију 2.0” свог кафанског претходника, приказали смо примењивошћу функција наречене друштвене институције на технологију која је други предмет овог рада. Сада ћемо учинити супротну ствар и покушати да запазимо могу ли функције које се у друштвеном смислу придају интернету да важе и за кафану. Далибор Петровић наводи две основне функције интернета:

1. Трансмисиона – интернет као технолошки канал за интерперсоналну комуникацију зарад одржавања постојећих „офлајн” персоналних мрежа друштвених односа
2. Прокреативна – интернет као виртуелни простор за друштвену интеракцију зарад обогаћивања постојећих персоналних мрежа новим друштвеним контактима

Ове две функције исходе из трансформације друштвености која најпре од доба просветитељства и „ране модерности”,

---

22 Ђорђевић, Д. Б. нав. дело, стр. 48.

23 Исто, стр. 48-49.

24 Цитат према: Ђорђевић, Д. Б. нав. дело, стр. 39.

засноване на индустријској основи, доводи до јачања индивидуализације. Потом, у епохи „касне модерности” утемељене на развоју средстава комуникација, добија карактер мрежног организовања које надвладава просторно детерминисане друштвене односе. Тиме се употпуњује процес померања од просторних заједница, својствених предмодерном и раном модерном периоду, ка мрежама које, сматра аутор, постају „централна форма организовања друштвених интеракција у савременом друштву”²⁵. Конкретно, на делу је трансформација од датих друштвених веза, условљених заједничким животним простором и физичком блискошћу чланова заједница, ка изабраним, које су засноване на индивидуалном избору и добровољном међусобном умрежавању. Та транзиција, према Петровићу, не резултира нужно атомизацијом друштва и стварањем отуђеног, изолованог, усамљеног или аномичног појединца јер се он, истина, искорењује из традиционалних друштвених веза, али се поново укорењује у нове односе, базиране на трансформисани старим или новим обрасцима друштвености²⁶. У том смислу, интернет са обе своје функције има, према Петровићу, улогу афирмисања изборности као једне од „кључних конституената персоналних мрежа”²⁷. Дакле, интернет омогућава друштвено реукорењивање посредством умреженог индивидуализма јер његова трансмисиона функција доприноси одржавању персоналних веза а прокреативна их допуњује новим друштвеним везама и односима који не остају у виртуелној равни већ се неретко преносе у стварни свет. Све ове аргументе, аутор поткрепљује и истраживањем понашања корисника интернета у Србији²⁸.

Иако везана за физички а не виртуелни простор, чини се да и кафана може доприносити реукорењивању индивидуа. У тој равни, важно је запазити да ова институција, пре свега, својом друштвеном функцијом предупређује стварање усамљеног, отуђеног појединца. Штавише, ако имамо на уму њену улогу у очувању непосредних друштвених односа заснованих на контактима лицем у лице, коју имплицира Милена Станојевић, јасно је да кафана још како може послужити поновној интеграцији појединца у друштво. Такође, сходно њеној еманципаторској и културној функцији, пре свега у смислу бројних струковних, уметничких, новинарских и културних удружења, па и политичких странака које је изродила, кафани се може придодати и улога агенса умреженог

---

25 Petrović, D. нав. дело, стр. 14.

26 Исто, стр. 74.

27 Исто, стр. 68.

28 Исто, стр. 183-206.

индивидуализма, оличена у повезивању појединаца исте струке, светоназора или интереса. Најзад, кад је реч о кафани у урбаном поднебљу – којом се овде превасходно бавимо – треба запазити да она такође афирмише изборност не само у одржавању већ постојећих друштвених веза (по узору на трансмисиону функцију интернета) већ и у грађењу нових (као код прокреативности глобалне рачунарске мреже). Другим речима, појединац-грађанин може изабрати кафану у суседству кад жели да прозбори с познаницима из непосредног окружења, или на неком „виђеном” месту ако му је намера да евентуално упозна нове људе. Наравно, ово су врло пластични примери који се у пракси могу прожимати па и заменити места (кад појединци склапају нова, спонтана познанства у угоститељским објектима који су им физички близу или ако се, на пример, група пријатеља или сродника договори да организује заједнички свечани ручак у некој кафани „на гласу”). Чини се стога да је Петровићева констатација како се „...интернет, својом архитектуром децентрализоване мреже, идеално надовезује на већ постојећи образац мрежне друштвености (својствене модерном добу – прим. Д. Б.)”²⁹ може применити и на кафану. Иако овај аутор децентрализовану архитектуру приписује, пре свега, једној технологији и лоцира је у виртуелном свету, њена упоредивост са угоститељским објектима утолико је видљивија кад у фокус ставимо телевизију – једног од, присетимо се, четири противника кафане по Драгољубу Б. Ђорђевићу. Тако ће Петровић рећи да „(Н)асупрот телевизијском псеудопростору, који се производи у центрима и одашиље према многим, виртуелни простор интернета нема центар већ се, као и сваки други друштвени простор, производи кроз интеракцију његових посетилаца”³⁰. Будући да је и кафана друштвени простор, ово важи и за њу; често, наравно, од газде и особља умногоме зависи каква ће у одређеном локалу бити атмосфера, али њу ипак пресудно обликују гости-корисници својим понашањем, како то постављајући свој модел неформалне кафанске друштвености напомиње и Иван Маркешкић.

Ширење модерних идеја и субверзивност

Ако се вратимо на предочено одређење друштвености које, између осталог, обухвата и удруживање појединаца у циљу стварања вредности, може се наћи обиље доказа да су и кафана и интернет били агенси формирања и ширења вредносног система својственог модерном добу. У случају кафана, њихов значај као већ помињаних „трећих места” у освит

---

29 Исто, стр. 104.

30 Исто, стр. 87.

модернизма, тик иза породице и сфере рада односно производње, наглашавају аутори попут Гулднера (Gouldner), Сенета (Sennett), Хабермаса (Habermas) и Козера (Coser) тврдећи како се управо на тим местима дискурс модерног типа јавности „убличио у критичко мишљење слободних, једнаких и приватних појединаца о артифицијелном и променљивом карактеру друштвене реалности”³¹. Душан Маринковић запажа да је управо све интензивније просторно одвајање сфере рада и слободног времена имало еманципаторски значај и својеврсно привремено али добровољно суспендовање устаљених друштвених положаја па је тако, како примећује Гулднер, чак и богати предузетник који упошљава друге могао да буде искључен из кафанске дискусије ако они које он упошљава то желе³². На истом трагу, Сенет апострофира значај кафана као информационих центара у којима је свако, без обзира на друштвени положај, могао да буде „подвргнут слободном разговору” док Козер, имајући у виду кључну улогу писане речи у првобитном ширењу модернистичких идеја, наводи да су управо кафане биле друштвени простори у којима су писци и новинари могли слободно да се удружују, не само једни с другима већ и с публиком³³.

Сви ти фактори утицали су на то да кафане широм Европе, од британских пабова до француских салона, поприме својеврсни субверзивни карактер, оличен у намерама власти ове две монархије да их подвргну различитим видовима репресије – од слања доушника до покушаја да их ставе под контролу или пак забране и ограниче њихов рад, при чему најранији покушаји датирају још од енглеске круне у 17. веку³⁴. Позивајући се на Александра Фотића, Милена Станојевић преноси да су саветници краља Чарлса II тврдили да су кафане „легла доколице и бандоглавости”, поткрепљујући тим тврдњама аргументе за затварање лондонских кафана после пожара 1666. године у чијој је позадини лежао страх

---

31 Маринковић, Д. Идеологија, јавност и рођење „трећих места”, у: *Кафанонологија*, приредио Ђорђевић, Д. Б. (2012), Београд: Службени гласник, стр. 33. Сумирајући ове нивое анализе проучавања, Сретен Вујовић запажа да се на макронивоу може говорити о нераскидивој тријади „кафана – град – друштво / модернизација” чији је пандан на мезо и макронивоу тријада „породица / кућа / стан – место рада / рад – кафана / доколица” (Вујовић, С. Феномен кафане и модернизација: фрагменти о европском, балканском и београдском кафанском животу, у: *Кафанонологија*, приредио Ђорђевић, Д. Б. (2012), Београд: Службени гласник, стр. 55-56).

32 Маринковић, Д, нав. дело, стр. 33.

33 Исто, стр. 34-35.

34 Исто, стр. 36-39.

од „гласне политичке опозиције која се ту окупљала”³⁵. За Хабермаса, енглеске кафане, француски салони и немачка кафанска друштва били су први облици литерарне јавности из којих се, посредством фаза друштвене конверзације и друштвене критике, развија првобитни облик грађанске јавности³⁶.

То са данашње дистанце кафанским гостима даје својеврсни ореол бунтовништва – онај исти какав су, према Петровићу, имали и утемељивачи рачунарског умрежавања које ће касније прерасти у интернет.

Овај аутор, наиме, наводи да – колико год интернета не би било без државне политике улагања у развој технологије – његовом настанку су умногоме допринеле друштвене околности у САД на прелазу из шездесетих у седамдесете године 20. века³⁷. Под тим, Петровић подразумева, између осталог, маштовитост па и субверзивност аматерских програмера, студената и хакера у социјалним оквирима капиталистичке економије, хладноратовске политике и поткултуре стасале кроз отпор таквој економији и политици. Тако он наводи да је у својој рудиментарној верзији интернет (Арпанет) настајао упоредо с „бујањем великог незадовољства и отпора младих људи и интелектуалаца према друштвеним и економским противречностима западних друштава” с краја шездесетих и у току седамдесетих година³⁸. У тој атмосфери, наставља Петровић, расте атмосфера нове слободе и отворености у различитим сферама друштвеног живота (хипи покрет) па и комуницирања, која се подгрева на рапсламсалом друштвеном полету. Један од видова артикулације такве атмосфере представља и специфична хакерска култура, при чему значење речи „хакер” тада није имало негативан предзнак који јој се данас придаје, јер је означавала ентузијасте чији је рад усмерен на то да пронађу начине да рачунар уради различите, „до тад незамисливе ствари”³⁹. То су чинили захваљујући „архитектуре отворености раног интернета, где је свака програмска интервенција споља била не само дозвољена, него и добродошла”⁴⁰. У датом друштвеном контексту,

---

35 Станојевић, М. нав. дело, стр. 829.

36 Хабермас, Ј. (1968) *Јавно мњење*, Београд: Култура, стр. 41.

37 Петровић, Д. Друштвена конструкција интерперсоналних медија – од телеграфа до интернета, у: *Интернет и друштво*, приредили Тодоровић, Д., Петровић, Д. и Прља, Д. (2014), Београд: Српско социолошко друштво и Институт за упоредно право, Ниш: Филозофски факултет, стр. 17.

38 Исто, стр. 17.

39 Исто, стр. 18.

40 Исто.

једноставно, употреба рачунара и њихово умрежавање на темељима отворене комуникације коју сами корисници могу да креативно мењају и стварају представљала је својеврсни вид залагања за афирмацију индивидуализма. Рани хакери и програмери који су створили интернет у том смислу могу се поистоветити са литерарним и другим кружоцима који су у првобитним кафанама изродили јавно мњење.

Закључак

У сржи друштвеног аспекта употребе интернета заправо лежи пресликавање образаца друштвености из реалног у виртуелни простор. Та сеоба, уз комплементарност кафанске и интернетске друштвености, преселила је и одређене контроверзе које су такође доживеле своју нову верзију.

Као што је кафана у великом граду – а поготово њена порочна страна – занимљива као показатељ опште отуђености урбаног човека, на какву су указивали још социолози Чикашке школе, она је истовремено представљала ковницу модерности и значајан стожер демократизације друштва. На исти начин и интернет, колико год његове функције биле сродне онима које се приписују кафани, подстиче дискусију о сопственом наличју и о томе да ли смо „сами заједно”, како сугерише назив књиге Шери Теркл, ауторке која је доајен „интернет песимизма”.

Ове околности само указују на то да ће у даљим истраживањима још како бити посла и за кафанологе и за проучаваоце информационо-комуникационих технологија. Први би требало да наставе разграничавање посматрања феномена кафанске модерности на микро, мезо и макро нивоу, а ови други да и даље прегалачки истражују феномен интернета у свим његовим позитивним и негативним аспектима.

Јер, ако имамо на уму речи великог српског социолога Цветка Костића о кафани као социолошкој лабораторији, ето још једне њене сличности с интернетом, чије утицаје на људску друштвеност многи доживљавају као до сада невиђен експеримент. Зато је важно да социолози свеукупност оба феномена посматрају перманентно и целовито, будући да свака лабораторија може да изроди и генијална достигнућа и несагледиве последице.

ЛИТЕРАТУРА:

- Белингар, Б. и Мијатовић, Б. (2015) *Илустрована историја београдских кафана: од Турског хана до Аеро клуба*, Београд: Архипелаг.
- Bubonjić, M. Slobodno vrijeme digital natives generacije, у: *Интернет и друштво*, приредили Тодоровић, Д., Петровић, Д. и Прља, Д. (2014), Београд: Српско социолошко друштво и Институт за упоредно право, Ниш: Филозофски факултет.
- Ђорђевић, Д. Б. (2011) *Казуј крчмо Церимо: периферијска кафана и окол ње*, Београд: Службени гласник, Ниш: Машински факултет.
- Хабермас, Ј. (1968) *Јавно мњење*, Београд: Култура.
- Јовановић, Ђ. Кафански пенцер застакљен социолошким оканцима (поговор), у: *Кафанолошки астал / Карирани столњак*, Ђорђевић, Д. Б. и Буквић, Д. (2014), Нови Сад: Прометеј, Ниш: Машински факултет
- Коковић, Д. Ходочашће у свеједност (предговор), у: Ђорђевић, Д. Б. (2011) *Казуј крчмо Церимо: периферијска кафана и окол ње*, Београд: Службени гласник, Ниш: Машински факултет.
- Lasch, C. (1986) *Narcistička kultura*, Zagreb: Naprijed.
- Маринковић, Д. Идеологија, јавност и рођење „трећих места”, у: *Кафанологија*, приредио Ђорђевић, Д. Б. (2012), Београд: Службени гласник.
- Маркешкић, И. Што је кафана и зашто толико приче о њој? (предговор), у: *Кафанолошки астал / Карирани столњак*, Ђорђевић, Д. Б. и Буквић, Д. (2014), Нови Сад: Прометеј, Ниш: Машински факултет.
- Oldenburg, R. (1997) *The Great Good Place*, New York: Marlowe & Company.
- Петровић, Д. Друштвена конструкција интерперсоналних медија – од телеграфа до интернета, у: *Интернет и друштво*, приредили Тодоровић, Д., Петровић, Д. и Прља, Д. (2014), Београд: Српско социолошко друштво и Институт за упоредно право, Ниш: Филозофски факултет.
- Petrović, D. (2013) *Društvenost u doba interneta*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Пушић, Љ. О једном посебном читању друштвене стварности, у: *Кафанологија*, приредио Ђорђевић, Д. Б. (2012), Београд: Службени гласник.
- Ristić, D., Pavjančić Cizelj, A. i Marinković, D. Mapiranje društvene geografije interneta: značenja, materijalnost, moć, у: *Интернет и друштво*, приредили Тодоровић, Д., Петровић, Д. и Прља, Д. (2014), Београд: Српско социолошко друштво и Институт за упоредно право, Ниш: Филозофски факултет.

Станојевић, М. (2010) Институција кафане у Србији и развој модерног друштва: функције кафане, *Теме*, Vol. XXXIV, бр. 3, Ниш: Универзитет у Нишу, стр. 822-837.

Stefanović, S. (2015) Internet i (ne)društvenost, *Sociologija*, Vol. LVII, br. 4, Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore i Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.

Стојановић, Д. (2008) *Калдрма и асфалт: урбанизација и европеизација Београда 1890-1914*, Београд: Удружење за друштвену историју.

Todorović, M. Društvenost, u: *Sociološki rečnik*, priredili Mimica, A. i Bogdanović, M. (2007), Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Вујовић, С. Феномен кафане и модернизација: фрагменти о европском, балканском и београдском кафанском животу, у: *Кафанологија*, приредио Ђорђевић, Д. Б. (2012), Београд: Службени гласник.

Dimitrije Bukvić

University of Belgrade, Faculty of Philosophy –
Department of Sociology, Belgrade

TAVERN AND THE INTERNET SOCIABILITY:
A COMPARISON

Abstract

Although the tavern as a social institution and the internet as technology do not constitute phenomena of the same kind, comparing them has sociological significance in the context of tavernology. In this paper, such comparison will include comparing the tavern and the internet sociability based on the functions that theorists attach to the one or the other phenomenon. The basic hypothesis is that most functions attributed to the tavern can be applied to the internet and vice versa, which points to the conclusion that what is at the core of the social aspect of the internet use is, in fact, the copying of patterns of sociability from a real into a virtual space. Consequently, the tavern and the internet sociability are not conflicting but complementary concepts. The internet sociability in fact represents “the version 2.0” of its tavern counterpart, because it is derived from the patterns of social relationships peculiar to the period of modernity which the global social network upgrades, shifts to a virtual space, and at the same time, as each new phenomenon does, creates new controversies and dilemmas.

Key words: *tavernology, tavern, the internet, sociability*